कोल्हापुरातील दलित चळवळ

प्रा. डॉ. अरुण शिंदे, मराठी विभाग प्रमुख, नाइट कॉलेज, कोल्हापूर मो. ९४२१०२४०५५

कोल्हापूर हे चळवळींचे शहर आहे. राजर्षी शाहू महाराजांचे विचारकार्य या सर्व चळवळींची प्रेरणा आहे. समाजजीवनाच्या सर्वच क्षेत्रांमध्ये झालेल्या चळवळींनी व लढ्यांनी कोल्हापूरबरोबरच महाराष्ट्राला व भारताला प्रगतिशील विचारांचे व विकासाचे नवे परिमाण दिले. यापैकी दलित चळवळीचा परामर्श प्रस्तुत निबंधामध्ये घेतलेला आहे.

राजर्षी शाहू महाराजांनी दलित, भटक्या जातीजमाती यांच्या उद्धारासाठी अनेक क्रांतिकारी कायदे केले. दलितांच्या शैक्षणिक व भौतिक विकासासाठी धोरणात्मक निर्णय घेतले व स्वतः लक्ष घालून त्या निर्णयांची अंमलबजावणी केली. त्यामुळे दलितांच्या मुक्तिलढ्यास प्रारंभ झाला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली २१ व २२ मार्च १९२० रोजी झालेली माणगाव परिषद ही दलित मुक्ती चळवळीतील मैलाचा दगड मानली जाते. आपल्या अध्यक्षीय भाषणाच्या प्रारंभी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी ही परिषद किती दृष्टींनी अपूर्व आहे, याचे विवेचन केले. मुंबई इलाख्यातील मागासलेल्या वर्गांची ही पहिलीच परिषद असून लोकांमध्ये आपल्या उन्नतीबाबत अपूर्व उत्साह दिसून येत आहे असे निरीक्षण त्यांनी नोंदविले. परिषदेच्या दुसऱ्या दिवशी छ. शाहू महाराजांचे भाषण झाले.

माणगाव परिषदेमुळे दलित कार्यकर्त्यांमध्ये एक आत्मभान आले. परिषदेमुळे संघटनात्मक पातळीवर काम करण्याची गरज कार्यकर्त्यांना वाटू लागली. त्यांनी 'दक्षिण महाराष्ट्र सत्यप्रसारक मंडळ' स्थापन करून त्याची सरकारी नोंदणी केली. अस्पृश्यांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी व त्यांना न्याय मिळवून देण्यासाठी मंडळाने काम केले तसेच प्रबोधनात्मक उपक्रम राबविले. या मंडळास शाहू महाराजांनी सर्व प्रकारचे साहाय्य केले.

दादासाहेब शिर्के यांनी 'गरुड' नावाचे साप्ताहिक १९२६ पासून १९५४ पर्यंत चालवून दलितांच्या प्रश्नांना वाचा फोडण्याचे काम केले. १९२८ साली नरसोबाच्या वाडीतील दत्तमंदिरामध्ये ब्राह्मणेतरांना प्रवेश नाकारला गेला. त्यामुळे तेथे दंगल झाली. मंदिर प्रवेशासाठी वर्षभर आंदोलन केले गेले. शेवटी दलित व ब्राह्मणेतरांना प्रवेश मिळाला. त्याची दखल आंबेडकरांनी घेतली (बहिष्कृत भारत, १५ नोव्हेंबर १९२९).

लंडन येथील गोलमेज परिषदेस उपस्थित राहून परतल्यावर डॉ. आंबेडकरांचा कोल्हापुरात जाहीर नागरी सत्कार करण्यात आला. या वेळी कर्मवीर भाऊराव पाटील, केशवराव बागडे, दत्तोबा पोवार, गणेशाचार्य वकील आदी उपस्थित होते. या प्रसंगी डॉ. आंबेडकर म्हणाले, '' यापुढे आम्ही कोणाचेही गुलाम राहणार नाही, असा आमचा कृतनिश्चय आहे'' (जनता, २५ मे १९३२). २५ सप्टेंबर १९३२ रोजी राजाराम महाराजांनी दलितांना अंबाबाई मंदिरामध्ये प्रवेशाचा जाहीरनामा काढला. त्यामध्ये म्हटले होते की, ''यापुढे करवीर इलाख्यात कोणत्याही जातीस 'अस्पृश्य' ही संज्ञा वापरणेचे कारण राहिले नसून सर्व हिंदू मात्र हे स्पृश्य हिंदूच मानले जातील ''.

करवीर इलाखा सोमवंशीय परिषद मौजे शिरोली (पुलाची) येथे ३१ डिसेंबर १९३३ रोजी झाली. कोल्हापुरात ३ मे १९३६ रोजी पॅलेस थिएटरमध्ये बाळासाहेब पोवार यांच्या अध्यक्षतेखाली हरिजन परिषदेचे अधिवेशन झाले. अधिवेशनानंतर रात्री आचार्य अत्रे यांच्या अध्यक्षतेखाली झुणका भाकर सहभोजन पार पडले. या सहभोजनात सातशेच्या वर लोकांनी भाग घेतला. सत्यशोधक समाजाच्या पुढकाराने सहभोजनाचे अनेक मोठे कार्यक्रम आयोजित केले गेले. बाळासाहेब पाटील, 'निर्भीड'कार अनंत हरी गद्रे यांच्या पुढाकाराने 'झुणका भाकर' चळवळ सुरू झाली. रोटीबंदी व अस्पृश्यता दूर करण्याचा प्रयत्न सहभोजन चळवळीने केला.

गडहिंग्लज पेटा बहिष्कृत परिषद ११ डिसेंबर १९३८ रोजी गडहिंग्लज येथे झाली. या परिषदेचे अध्यक्ष दत्तोबा भोसले होते. परिषदेला पाठविलेल्या संदेशात राजाराम महाराजांनी 'माझ्या राज्यात अस्पृश्य हा शब्द राहणार नाही,' असा मनोदय व्यक्त केला. ३० डिसेंबर १९३९ रोजी खासबाग मैदानामध्ये कोल्हापूर संस्थान दलित प्रजा परिषद झाली. या परिषदेचे अध्यक्षपद डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भूषविले. शिक्षण व सरकारी नोकऱ्यांमध्ये अस्पृश्यांचे कसे नगण्य स्थान आहे व त्यांना मिळणारी मदत किती तोकडी आहे हे डॉ. आंबेडकरांनी आकडेवारीनिशी स्पष्ट केले. संस्थनातील पडजमीन, देवस्थानाच्या जमिनी व शेरीच्या जमिनी अस्पृश्यांना कसण्यासाठी देऊन त्यांना उद्योगधंद्यास लावावे, प्रातिनिधिक संस्थांमधून लोकसंख्येच्या प्रमाणात अस्पृश्य प्रतिनिधी असावेत, अशी मागणी त्यांनी केली. डॉ. आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखाली एक शिष्टमंडळ परिषदेच्या दुसऱ्या दिवशी छ. राजाराम महाराजांना राजवाड्यावर भेटले व परिषदेतील ठरावांचे व मागण्यांचे निवेदन महाराजांना दिले.

करवीर इलाखा अस्पृश्य परिषदेचे अधिवेशन रूकडी येथे १७ जून १८४४ रोजी झाले. या परिषदेमध्ये पुढील विषयांवर विचार झाला. १. अस्पृश्यांना सरकारी शेरीजमिनी, पडजमिनी व फॉरेस्ट जमिनी मिळवून देणे.२. अस्पृश्यांसाठी सार्वजनिक विहिरी व तलाव मोकळे करणे ३. अस्पृश्यांना लोकसंख्येच्या प्रमाणात नोकऱ्या, शिक्षणसंस्थांमध्ये प्रवेश, स्थानिक स्वराज्यसंस्थांमध्ये प्रतिनिधित्व मिळणे. या परिषदेला दलित प्रजामंडळ, भीमराज तरुण मंडळ, द. म. सत्यप्रसारक मंडळ,

सत्यप्रकाश सोसायटी, शाहूभक्त मंडळ, सोमवंशी व्यायाम मंडळ, चर्मकार सेवा मंडळ, कामसार संघ, इंदूमती बोर्डिंग, अस्पृश्य बोर्डिंग गारगोटी इत्यादी संस्थांनी पाठिंबा दिला होता. १९५१ साली लक्ष्मीपुरी अस्पृश्य वसाहतीमध्ये समता सैनिक दलाची स्थापना करण्यात आली (पोवार, २०१२ : १४३). कोल्हापूर जिल्हा शेड्यूल्ड कास्ट फेडरेशनच्या कार्यकर्त्यांचे स्नेहसंमेलन १६ व १७ जुलै १९५५ रोजी उचगाव (ता. करवीर) येथे झाले. (पोवार, २०१२ : १३६–१३७).

कोल्हापुरातील बिंदू चौकामध्ये म. फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे पुतळे करवीरवासीयांनी उभारले. ९ डिसेंबर १९५० रोजी या पुतळ्याचे उद्घाटन झाले. डॉ. आंबेडकरांच्या हयातीत उभारलेला हा भारतातील पहिला पुतळा होता. राजाराम कॉलेजच्या स्नेहसंमलेनासाठी प्रमुख पाहुणे डॉ. आंबेडकर २४ डिसेंबर १९५२ रोजी उपस्थित होते. त्यांचे पॅलेस थिएटरमध्ये भाषण झाले. त्यांच्यासमवेत माईसाहेब आंबेडकरही होत्या. कोल्हापुरातील सर्व महिला संस्थांच्या वतीने २५ डिसेंबर रोजी मानपत्र देऊन त्यांचा सत्कार करण्यत आला. या वेळी हिंदू दुरुस्ती कायद्याच्या अनुषंगाने बाबासाहेबांनी दोन–अडीच तास घणाघाती भाषण केले. याच दिवशी बाबासाहेबांनी कोल्हापूर नगरपालिकेस भेट दिली. नगरपालिकेच्या कार्यक्रमांत बाबासाहेबांनी छोटेखानी भाषण केले. या वेळी बाबासाहेबांना त्यांचा बिंदू चौकातील पुतळा कार्यकर्त्यांनी दाखविला. बाबासाहेबांची कोल्हापूरला ही शेवटची भेट ठरली.

अखिल भारतीय शेड्यूल्ड कास्ट फेडरेशनच्या कोल्हापूर जिल्हा शाखेच्या वतीने २ व ३ मे १९५३ रोजी शिरोळ येथे भैय्यासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली अधिवेशन झाले. १९५७ साली बाबासाहेबांनी कोल्हापूरमधून लोकसभा निवडणूक लढविण्याचे निश्चित केले होते. परंतु ६ डिसेंबर १९५६ रोजी बाबासाहेबांचे महापरिनिर्वाण झाले. त्यामुळे कोल्हापूरच्या जनतेची एक ऐतिहासिक संधी हुकली. बाबासाहेबांच्या निधनानंतर कोल्हापुरात त्यांच्या पवित्र रक्षेची बौद्ध पद्धतीनुसार दि. २३ डिसेंबर १९५६ रोजी भव्य मिरवणूक काढण्यात आली.

स्वातंत्र्योत्तर काळात शेतमजूर, श्रमिक, दलित आदी वंचितांसाठी आयुष्यभर प्रचंड काम केलेले एक उपेक्षित नेते म्हणजे दलितमित्र बापूसाहेब पाटील (१९१९–२००२). कर्मवीर भाऊराव पाटील हे बापूसाहेबांचे मामा. त्यांनी समाजवादी पक्षाच्या माध्यमातून सामाजिक न्यायासाठी अनेक लढे केले. कोल्हापूर जिल्ह्यातील अनेक गावांमध्ये गोरगरीब दलितांच्या जमिनी धनदांडग्यांनी बळकावलेल्या होत्या. बापूसाहेबांनी दलितांना जागृत व संघटित करून धनदांडगे व सत्तादांडगे यांच्याविरोधात तीव्र लढे उभारले व अनेक दलितांना त्यांच्या जमिनी परत मिळवून दिल्या. या लढ्यांमुळे दलितांना आपल्या हक्कांची जाणीव झाली. गावगाड्यातील बलुत्याची कामे झुगारून देऊन दलितांनी गुलामगिरीतून मुक्त व्हावे, असे आवाहन डॉ. आंबेडकरांनी केले होते. मौजे कुडित्रे (ता. करवीर) येथे स्वाभिमानी दलित जनतेने बलुत्याची कामे करण्यास ठाम नकार दिला. त्यामुळे सवर्णांचे पित्त खवळले. गावात दलित–सवर्ण संघर्ष निर्माण झाला. बापूसाहेबांनी या गावात दलितांचे आंदोलन उभे केले व सवर्णांच्या दादागिरीला व धमकावणीला न जुमानता गावकीची कामे पूर्ण बंद केली.

दलितांकडे शेतजमीन तसेच उदरनिर्वाहासाठी उत्पन्नाचे खात्रीशीर साधन नसल्याने रोजंदारीवर कामाला जाण्याशिवाय दुसरा पर्याय नव्हता. त्या काळात मजुरांना अत्यल्प पगार दिला जात असे. मौजे आरे (ता. करवीर) या गावातील शेतमजुरांनी मजुरी वाढवून मिळावी अशी मागणी केली व कामावर जाणे नाकारले. या शेतमजुरांमध्ये जवळपास सर्व दलित होते. धनदांडग्या शेतकऱ्यांनी काहीही झाले तरी मजुरी वाढवून द्यायची नाही, असा निर्धार केला होता. स्वाभिमानी कष्टकरी जनतेने पाच महिने संप चालविला. बापूसाहेबांच्या नेतृत्वाखाली झालेला हा शेतमजुरांचा प्रदीर्घ संप त्या वेळी महाराष्ट्रात गाजला. शेवटी बागायतदारांना शेतमजुरांना मजुरी वाढवून द्यावी लागली. अनेक गावांत मजुरीवाढीसाठी संप झाले. मजुरीमध्ये वाढ झाली. ग्रामीण भागात दलित व सवर्ण शेतमजुरांमध्ये एकजूट झाली. या संपूर्ण लढ्यामध्ये दलितांचा निर्धार व ऐक्य कायम राखण्याचे काम बापूसाहेब पाटील यांनी केले.

कोल्हापूर जिल्ह्यात दलितांच्या जमिनी बळकावण्याचे प्रकार काही ठिकाणी घडले होते. अशा प्रकारांविरोधात दलितांना संघटित करून बापूसाहेब पाटील यांनी आवाज उठविला. आमशी (ता. करवीर) मधील संघर्ष हे या बाबतीत महाराष्ट्रभर गाजलेले एक मोठे प्रकरण. १९६० च्या दशकामध्ये आमशीतील काही पाटलांनी दलितांच्या ताब्यात असणाऱ्या देवस्थानच्या जमिनी बळकावण्याचा प्रयत्न केला. त्यातून संघर्षाची ठिणगी पडली. या संघर्षात पाटील गटाचे चार लोक मारले गेले. मारेकऱ्यांना शिक्षा झाल्या. हत्याकांडाचा बदला घेण्यासाठी पाटील गटाच्या लोकांनी गावातील सर्व दलितांचा छळवाद मांडला. दलितांना गाव सोडून परागंदा व्हावे लागले. बारा वर्षांहून अधिक काळ आमशीचा हा संघर्ष चालू होता. बापूसाहेबांनी या संघर्षात भूमीहीन, शेतमजूर असणाऱ्या दलितांची बाजू घेतली. अखेर आमशीचा लढा हा सामाजिक न्यायाचा लढा म्हणून सर्वमान्य झाला. बापूसाहेब पाटील यांनी 'आमशीच्या संघर्षावर' पुस्तिका लिहून या लढ्याचा सारा इतिहास मांडला आहे.

स्वातंत्र्योत्तर काळात शिक्षणाने दलितांच्या नव्या पिढीमध्ये आत्मभान आले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार आणि भारतीय संविधान यांच्या प्रकाशवाटेवरून दलित चळवळ वाटचाल करीत आहे. सवर्णांकडून होणारे अत्याचार, दलित पँथरची स्थापना, मराठवाडा विद्यापीठ नामांतर लढा, राखीव जागा, रिडल्स प्रकरण, अॅट्रॉसिटी कायद्याची अंमलबजावणी वगैरे विषयांवर आंदोलने, लढे झाले. १९७२ साली दलित पँथरची स्थापना नामदेव ढसाळ व राजा ढाले यांनी केली. १९७३ साली

कोल्हापुरात दलित पँथरची शाखा सुरू झाली. दत्ता जाधव हे अध्यक्ष होते. १९७४ साली राजा ढाले यांच्या कोल्हापुरातील राजारामपुरी, सदर बाजार, फिरंगाइह्वसाहत व सिद्धाथनगर येथे जाहीर सभा झाल्या. त्यामुळे पँथरचे चांगलेच वातावरण तयार झाले. माणगाव परिषदेच्या एकसष्टीपूर्तीच्या निमित्ताने १९८२ साली माणगावला मोठी परिषद झाली. या परिषदेमध्ये रा. सु. गवइह्र रा. ना. चव्हाण, प्रा. जोगेंद्र कवाडे, राजा ढाले वगैरेंची भाषणे झाली. वामनदादा कडक यांच्या शाहिरीने लोकांची मने जिंकली. ज्येष्ठ नेते देशभक्त रत्नाप्पाण्णा कुंभार हेही परिषदेस उपस्थित होते. दलितांच्या राखीव जागांचे ठाम समथन परिषदेमध्ये करण्यात आले.

जैताळमध्ये दलितांनी गुलामगिरीची हीन कामे करण्यास नकार दिल्यावर दलित-सवर्णांमध्ये तणाव निमाण झाला. दलित बांधवांनी बाबासाहेबांची जयंती साजरी करण्याचा निणय घेतल्यावर सवर्णांनी त्यास विरोध केला. त्यामुळे वातावरण तणावपूणह्झाले. कोल्हापुरातील दलित कायकत्यांनी जैताळला जाऊन पोलीस बंदोबस्तामध्ये जयंती समारंभ घेतला. १९८३ मध्ये जैताळ ग्रामपंचायतीच्या निवडणुकीनंतर एका दलित व्यक्तीस मारहाण झाली. सवर्णांकडून सातत्याने सुरू असलेली दडपशाही व बहिष्काराविरोधात दलित समाजाने व कायकत्यांनी आंदोलन पुकारले. पोलिसांच्या हस्तक्षेपाने गावातील वाद मिटविण्यात आला. १९७८ ते १९८४ या काळात जैताळमधील आंदोलन सुरू होते.

शरद पवार यांच्या नेतृत्वाखालील पुरोगामी लोकशाही दलाच्या सरकारने २७ जुलै १९७८ रोजी मराठवाडा विद्यापीठाचे 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ औरंगाबाद' असा नामविस्तार केला. या विरोधात मराठवाड्यात दंगली भडकल्या. नामांतर समथक व विरोधक असे सरळसरळ दोन गट महाराष्ट्रभर पडले. कोल्हापुरातही या घटनेचे पडसाद उमटले. या दंगलींच्या निषेधाथह्कोल्हापुरात १२ ऑगस्ट १९७८ रोजी जिल्हाधिकारी कायालयावर सुमारे दहा हजार दलितांनी मोचाह्काढून निदशने केली (जाधव दत्ता, १९९२ : ७). शासनाने नामांतर ठरावाची अंमलबजावणी करण्यासाठी चालढकल सुरू केली. नामांतरवादी कृती समितीने व दलित पँथरने ६ डिसेंबर १९७९ रोजी लाँग माचह्सत्याग्रह जाहीर केला दत्ता जाधव यांच्या नेतृत्वाखाली कोल्हापुरातून ३६० दलित पँथसह्व इतर काही युवकांचा जथा लाँग माचमध्ये औरंगाबादला गेला. तेथे त्यांना पोलिसांनी अटक करून अहमदनगर जिल्ह्यातील विसापूर जेलमध्ये दहा दिवस ठेवले. ६ डिसेंबर रोजी विद्यापीठाच्या प्रवेशद्वारावर नामांतर फलक लावण्याचा कायक्रम भीमसैनिकांनी यशस्वीरित्या पार पाडला. याच काळात प्रा. नरेंद्र कुकडे, प्रा. अच्युत माने वगैरेंनी औरंगाबादमध्ये मशालमोचाह्काढला. बॅरिस्टर बाबासाहेब भोसले हे मुख्यमंत्री असताना नामांतरवादी कृती समितीने ६ सप्टेंबर १९८२ रोजी विधानभवनासमोर निधार सत्याग्रह केला. या सत्याग्रहासाठी कोल्हापुरातूनही दलित कायकर्ते मोठ्या प्रमाणावर गेले. अनेक कायकत्यांना मिरज रेल्वे स्टेशनवर अटक करण्यात आली. त्या नंतर दलित कायकत्यांनी १६ सप्टेंबर १९८२ रोजी जिल्हाधिकारी कायालयावर मोचाह्काढला. (जाधव, १९९२ : १८-२७).कोल्हापुरातील अनेक दलित कायकत्यांनी नामांतराच्या लढ्यात आघाडीवर राहून भाग घेतला. १४ एप्रिल १९९३ रोजी मराठवाडा विद्यापीठाच्या नामविस्तार झाला व त्यांच्या स्वप्नांची व लढ्याची परिपूर्ती झाली.

१९८६ साली कोल्हापूर शहरामध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा भव्य पूणाकृती पुतळा उभारण्यासाठी दलित कायकत्यांनी आंदोलन केले. मास मूव्हमेंट व प्रशीक या विद्यार्थी संघटनेच्या वतीने मोचाह्काढण्यात आला. या आंदोलनांच्या दबावानंतर महानगरपालिकेच्या इमारतीसमोर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा भव्य पुतळा उभारण्यात आला.

हातकणंगले तालुक्यातील नेज कुंभोज येथील दुगामातेच्या मंदिराची देखभाल करण्यासाठी ३६ एकर जमीन शाहू महाराजांनी दलितांना दिली होती. दुगामातेचे पुजारी दलित होते. जमिनीची देखभाल दलितांचे विश्वस्त मंडळ करीत होते. या जमिनी बळकावण्यासाठी काही सवणह्मंडळींनी पुजाऱ्यांना हाकलून दिले. राजा ढाले यांनी आपल्या सहकाऱ्यांसह बाहुबली येथे जाऊन 'एलाचायह्र महाराजांशी चचाह्केली. तहसीलदारांची भेट घेतली. दलितांना मंदिर व जमिनीचा ताबा पूववत मिळाला (अंबपकर, २०१५ : ४४-४६). घोटवडे (ता. पन्हाळा) येथील दलितांना सवर्णांनी विहिरीवर पाणी भरण्यास मज्जाव केला. त्यामुळे दलित कायकत्यांनी आंदोलन केले. कोल्हापूर ते घोटवडे असा लाँगमाचह काढला. त्या नंतर दंगल झाली. जिल्हाधिकाऱ्यांनी हस्तक्षेप केला. दलित व सवणह्एकाच विहिरीतून पाणी भरतील, असा निणय घेऊन त्याची अंमलबजावणी केली. ७ माचह १९८८ रोजी घोटवडे पाणी आंदोलन घडले. १९८८-८९ साली पट्टणकोडोली येथे डॉ. आंबेडकरांच्या पुतळ्याच्या जागेवरून सवणह्व दलितांमध्ये मोठी दंगल झाली. मा. इह्र कुरणे, कॉ. गोविंद पानसरे आदींच्या नेतृत्वाखाली कायकत्यांनी दंगलीची कारणमीमांसा शोधून तणाव दूर करण्याचा प्रयत्न केला. कुडित्रे (ता. करवीर) येथे ७ एप्रिल १९९१ रोजी धम्मपरिषद झाली. राजा ढाले, भन्ते डॉ. नागसेन यांच्या उपस्थितीत सुमारे तीन हजारांहून अधिक स्त्री-पुरुषांनी बौद्ध धम्माची दीक्षा घेतली. मसाइह्पठारावरील बौद्ध लेण्यांचे संवधन व्हावे यासाठी १६ मे १९९२ रोजी लेण्यांच्या ठिकाणी एक सांस्कृतिक कायक्रम करण्यात आला तसेच 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विचार व ऐतिहासिक लेणी संवधन समिती' स्थापन करण्यात आली. १९९२-९३ साली शिवाजी विद्यापीठाने प्राचायह्डॉ. एम. आर. देसाइह्व भालजी पेंढारकर यांना डी.लीट. पदवी देण्याचा ठराव केला. त्या विरोधात आंबेडकरी संघटनांनी विद्यापीठावर मोचाह्काढला. त्यामुळे सामाजिक तणाव निमाण झाला. पुढे विद्यापीठाने डी.लीट. देण्याचा निणय रद्द केला. वडणगे येथे मे २००५ मध्ये जात्यंध सवर्णांनी दलितांच्या वस्तीवर

हल्ला केला. त्या वेळी आंबेडकरी संघटनांनी कोल्हापुरात भव्य मोर्चा काढून जिल्हाधिकारी व जिल्हा पोलीस प्रमुखांच्या निष्क्रियतेचा निषेध म्हणून खुर्चीला निवेदन दिले. या आंदोलनामुळे आरोपीवर अॅट्रॉसिटी कायद्यांतर्गत कारवाई करण्यात आली.

तरुण विद्यार्थी वर्गामध्ये फुले, आंबेडकरी विचार रुजविण्यासाठी राजा ढाले यांनी प्रशीक (प्रज्ञा, शील, करुणा) ही विद्यार्थी संघटना स्थापन केली होती. संघटनेच्या वतीने विद्यार्थ्यांच्या विविध प्रश्नांवर आंदोलने करण्यात आली. 'मास मूव्हमेंट', 'फास्टा' (फुले, शाहू, आंबेडकर टीचर्स असोसिएशन), रिपब्लिकन पक्ष यांच्या वतीनेही विविध प्रश्नांवर आंदोलने करण्यात आली.

सारांश, फुले-शाहू-आंबेडकरी विचारांना केंद्रस्थानी ठेवून कोल्हापुरातील दलित चळवळ झालेली आढळते.या चळवळीला तात्त्विक, वैचारिक अधिष्ठान होते. या चळवळीने परिवर्तनवादी विचार गतिमान केला. चळवळीतील बहुतांश आंदोलने शांततामय, अहिंसक मार्गाने झाली. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, सामाजिक न्याय, धर्मनिरपेक्षता व लोकशाही या संविधानिक मूल्यांना बळकट करण्याचे काम या चळवळीने केले. एक आधुनिक, पुरोगामी समाज घडविण्यात कोल्हापुरातील दलित चळवळ कायमच आघाडीवर राहिली आहे.

संदर्भ

१. अंबपकर जी. बी. : मानवमुक्तीच्या मार्गावरील प्रवासी, विचारधारा प्रकाशन, कोल्हापूर, २०१५.
२. चौसाळकर अशोक, शिंदे रणधीर : कोल्हापुरातील सामाजिक व राजकीय चळवळी, कॉ. गोविंद पानसरे अमृत महोत्सव समिती, कोल्हापूर २०१०
३. जाधव दत्ता : संघर्ष, बुद्धप्रिय प्रकाशन, कोल्हापूर, १९९२.
४. जाधव भास्करराव (संपा.) : सत्यशोधक हीरक महोत्सव ग्रंथ, १९३३, पुनर्मुद्रण,२००२.
५. जाधव रमेश : लोकराजा शाहू छत्रपती, सुरेश एजन्सी कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती, १९९७
६. धारवाडे बाबुराव : जुनं कोल्हापूर, मुक्ता पब्लिशिंग हाऊस, कोल्हापूर, २००८.
७. पवार जयसिंगराव (संपा.) : राजर्षी शाहू स्मारक ग्रंथ, महाराष्ट्र इतिहास प्रबोधिनी, कोल्हापूर, २००१
८. पोवार छाया : विमलाबाई बागल, श्रमिक प्रतिष्ठान, कोल्हापूर, २०१२
९. पोवार सुधीर : राजर्षी शाहू, डॉ. आंबेडकर आणि कोल्हापुरातील दलित चळवळ, भारतीय बौद्ध समाज कोल्हापूर, २००२.
१०. पोवार सुधीर : आंबेडकरी चळवळीच्या प्रारंभिक पर्वातील समाजसेवक स्मृतिशेष गणपत बापूजी पोवार, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि बुद्धिस्ट रिसर्च इन्स्टिट्यूट, कोल्हापूर, २०१२.
११. पोवार सुधीरः दत्तोबा पोवार, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि बुद्धिस्ट रिसर्च इन्स्टिट्यूट, कोल्हापूर
१२. भोसले व्यंकप्पा (संपा.) : अंतरंग, परिवर्तन प्रकाशन, कोल्हापूर, २०१३
१३. मोहिते अनुराधा : कॉ. दिलीप पवार, कॉ. गोविंद पानसरे अमृत महोत्सव समिती, कोल्हापूर, २०१३.
१४. येडेकर श्याम व इतर : स्मरणिका, रवींद्र सबनीस, षष्ठ्यब्दिपूर्ती गौरव समिती कोल्हापूर, १९८६.
१५. लठ्ठे अण्णासाहेब : श्रीमच्छत्रपती शाहू महाराज यांचे चरित्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती, १९९५, द्वितीयावृत्ती, २००८
१६. शिर्के दा. म. : कोल्हापूरचा राज्यकारभार, कोल्हापूर १९३४
१७. शिंदे अरुण : सत्यशोधकीय नियतकालिके, कृष्णा संशोधन व विकास अकादमी, मंगळवेढा, प्रथमावृत्ती, २०१९
१८. बहिष्कृत भारत, १५ नोव्हेंबर १९२९
१९. जनता, २५ मे १९३२